

پایان نامه کارشناسی ارشد در رشته پژوهش هنر

عنوان:

بررسی نگاره های «نبرد بهرام گور با اژدها» در نگارگری ایران از قرن 8 تا 12 هجری قمری

استاد راهنما:

دکتر حسین مهرپویا

استاد مشاور:

علی اصغر میرزایی مهر

تحقیق و نگارش:

مجید بهدانی

(این پایان نامه از حمایت مالی معاونت پژوهشی دانشگاه سیستان و بلوچستان بهره مند شده است)

بهمن 1389

بِسْمِ تَعَالَى

این پایان نامه با عنوان بررسی نگاره های «نبرد بهرام گور با اژدها» در نگارگری ایران از قرن 8 تا 12 ه.ق قسمتی از برنامه آموزشی دوره کارشناسی ارشد پژوهش هنر توسط دانشجو مجید بهدانی با راهنمایی استاد پایان نامه دکتر حسین مهرپویا تهیه شده است. استفاده از مطالب آن به منظور اهداف آموزشی با ذکر مرجع و اطلاع کتبی به حوزه تحصیلات تکمیلی دانشگاه سیستان و بلوچستان مجاز می باشد.

مجید بهدانی

این پایان نامه واحد درسی شناخته می شود و در تاریخ توسط هیئت داوران بررسی و درجه به آن تعلق گرفت.

تاریخ

امضاء

نام و نام خانوادگی

دکتر حسین مهرپویا

استاد راهنما:

استاد راهنما:

علی اصغر میرزایی مهر

استاد مشاور:

دکترسید رحیم خوش نظر

داور 1:

دکترسیدرسول موسوی

داور 2:

نماینده تحصیلات تکمیلی:

تعهدنامه اصالت اثر

اینجانب مجید بهدانی تعهد می کنم که مطالب مندرج در این پایان نامه حاصل کار پژوهشی اینجانب است و به دستاوردهای پژوهشی دیگران که در این نوشته از آن استفاده شده است مطابق مقررات ارجاع گردیده است. این پایان نامه پیش از این برای احراز هیچ مدرک هم سطح یا بالاتر ارائه نشده است.

کلیه حقوق مادی و معنوی این اثر متعلق به دانشگاه سیستان و بلوچستان می باشد.

نام و نام خانوادگی دانشجو: مجید بهدانی

امضاء

تقدیم به:

مهربانی‌های همسرم

که همیشه مشوق و حامی من در راه رسیدن به اهدافم بوده‌اند.

سپاسگزاری

با سپاس از استاد بزرگوارم دکتر حسین مهرپویا که با زحمات ایشان این پایان نامه را به اتمام رساندم.
و همچنین از زحمات بی دریغ آقای علی اصغر میرزایی مہراستاد مشاورم سپاسگزارم.

چکیده:

بهرام یکی از مهمترین ایزدان زرتشتی است که در اسطوره‌شناسی به عنوان فرشته‌ی پیروزی و نصرت از او یاد می‌شود. در اوستا به صورت ورثرغن آمده و نام او تحول یافته‌ی واژه‌ی ورترهن یا کشنده‌ی اژدها می‌باشد. او همچنین نام یکی از شاهان خوشنام و عدالت‌گستر ساسانی است که در تاریخ از او به بهرام گور یاد شده است. فردوسی و نظامی هر دو به بهترین وجه از بهرام به عنوان شخصیتی عدالت‌خواه، شجاع و دلاور نام می‌برند و بر توانایی و جنگاوری او صحنه می‌گذارند. اژدهاکشی بهرام‌گور بیش از دیگر داستان‌های او، در ادبیات و هنر ایران مورد توجه واقع شده و در آثار تصویری مختلف شاهد بروز آن هستیم. موضوع اژدهاکشی بهرام ریشه در اسطوره‌شناسی کهن دارد و در فرهنگ‌ها و تمدن‌های دیگر نیز دیده می‌شود. در این اسطوره، پهلوان به عنوان مظهر پاکی و خیر بر نیروهای شر و شیطانی غلبه می‌کند. نبرد بهرام با اژدها به دلیل زیبایی و جذابیت در بیشتر نسخه‌های مصور شاهنامه و خمسه نظامی دیده می‌شود. در طول سده‌های مختلف این داستان به تصویر درآمده و در مکتب‌ها و شیوه‌های متفاوت نگارگری مصور شده است. آنچه در این رساله قابل بررسی است تحولات زیبایی‌شناسی در نگاره‌های نبرد بهرام گور با اژدها در مکتب‌های مختلف، پیوند ناگسستنی ادبیات و نقاشی و وفاداری هنرمندان به فضای تصویری شاعر می‌باشد.

کلمات کلیدی: بهرام گور - اژدها - نبرد - نماد - نگارگری

فهرست مطالب

صفحه	عنوان
1	فصل اول: مقدمه
2	1-1- مقدمه
3	2-1- تعریف مسأله و بیان سوالات اصلی تحقیق
4	3-1- سابقه و ضرورت انجام تحقیق
4	4-1- فرضیه‌ها
4	5-1- هدفها
4	6-1- روش انجام تحقیق
5	فصل دوم: بهرام
6	1-2- بهرام در اسطوره و تاریخ
11	2-2- نمادشناسی بهرام
14	3-2- بهرام در آثار تصویری
16	1-3-2- نقش بهرام بر ظروف سیمین
18	2-3-2- نقش بهرام بر ظروف سفالین
19	3-3-2- تصویر بهرام در نگارگری
23	4-2- بهرام در شاهنامه
27	5-2- بهرام در هفت پیکر
34	6-2- پی نوشت ها
35	فصل سوم: اژدها
36	1-3- اژدها در اسطوره و تاریخ
38	1-1-3- اژدها در چین
38	2-1-3- اژدها در ایران
39	3-1-3- اژدها در روایات اسلامی
40	4-1-3- اژدها در ادبیات عامیانه
41	2-3- نماد شناسی اژدها
46	3-3- اژدها در آثار تصویری
49	1-2-3- اژدها در نگارگری
51	2-2-3- اژدها و گرفت و گیر
54	4-3- اژدها در شاهنامه
60	5-3- اژدها در هفت پیکر

63 پی نوشت ها	3-6-
64 فصل چهارم: داستان نبرد بهرام گور با اژدها	
65 1-4- نماد شناسی نبرد با اژدها	
67 2-4- نبرد بهرام گور با اژدها	
72 3-4- پی نوشت ها	
73 فصل پنجم: بررسی نگاره های نبرد بهرام گور با اژدها	
74 1-5- مکتب ایلخانی	
76 2-5- مکتب شیراز سده هشتم ه ق	
79 3-5- مکتب شیراز سده نهم ه ق	
80 4-5- مکتب هرات	
82 5-5- شیوه قزوین و شیراز سده دهم ه ق	
84 6-5- مکتب اصفهان	
87 7-5- بررسی عناصر تصویری شاعر و نقاش	
90 8-5- پی نوشت ها	
91 نتیجه گیری	
93 تصاویر	
155 مراجع	

فهرست تصاویر

صفحه	عنوان تصویر
99	1-2. جلوس بهرام گور پس از کشتن شیرها، خمسه نظامی، شیراز 892 ه.ق
100	2-2. نخجیر شاهانه، بخشی از نقش برجسته طاق بستان، کرمانشاه، اواخر سده ی ششم میلادی
101	3-2. دیوار نگاره ی کاخ خورنق، خمسه نظامی، حدود سال 873 ه.ق.
102	4-2. بهرام گور و سوگلی اش، آزاده در حال شکار گوزن، سینی نقره‌ای طلاکاری شده
102	5-2. بهرام گور و سوگلی اش، آزاده در حال شکار گوزن، سینی نقره‌ای طلاکاری شده
103	6-2. زوج شاهانه ی ساسانی، سینی کنده کاری شده، سده ی ششم میلادی
103	7-2. بهرام گور در حال شکار شیر، بشقاب سیمین کنده کاری شده، سده پنجم میلادی
104	8-2. بهرام گور در حال شکار شیر، بشقاب سیمین کنده کاری شده، سده نهم میلادی
104	9-2. جشن شکار شیر بهرام گور، بشقاب سیمین، سده نهم میلادی
105	10-2. بهرام گور نشسته در باغ، کاسه نقاشی شده روی لعاب، سده ششم ه.ق.
105	11-2. بهرام گور و سوگلی اش، آزاده در حال شکار، سفالینه دوره ی سلجوقی، کاشان یا ری
106	12-2. بهرام گور و سوگلی اش، آزاده در حال شکار، سفالینه دوره ی سلجوقی، کاشان، سده ششم ه.ق.
106	13-2. بهرام گور و سوگلی اش، آزاده در حال شکار، کاشی سلجوقی، سده ششم ه.ق
107	14-2. بهرام گور و سوگلی اش، آزاده در حال شکار، سفالینه دوره ی سلجوقی، سده ششم ه.ق
107	15-2. بهرام گور و سوگلی اش، آزاده در حال شکار، کاشی های دیواری، سده هفتم ه.ق.
108	16-2. بهرام گور و سوگلی اش، آزاده در حال شکار، لوح گچی، شهر ری
108	17-2. بهرام گور در حال شکار آهو، قالیچه، سده سیزدهم ه.ق
109	18-2. شکار بهرام گور و آزاده، شاهنامه فردوسی، 733 ه.ق.
110	19-2. شکار بهرام گور و آزاده، شاهنامه فردوسی، شیراز، قرن هشتم ه.ق
110	20-2. شکار بهرام گور و آزاده، شاهنامه فردوسی، میانه ی سده ی نهم ه.ق

- 111 21-2. بهرام‌گور و کلبه روستایی، شاهنامه وزیر قوام‌الدین حسن، شیراز، قرن هشتم ه.ق
- 112 22-2. بهرام‌گور و کلبه روستایی، شاهنامه دموت، تبریز، 739 ه.ق
- 113 23-2. بهرام‌گور در تالار هفت پیکر، گلچین اسکندر سلطان، شیراز، 813 ه.ق
- 114 24-2. بهرام‌گور در گنبد زرد، خمسه نظامی، تبریز، میان سال‌های 886 تا 910 ه.ق
- 115 25-2. بر دار زدن سگ توسط شبان، خمسه نظامی، قرن دهم ه.ق
- 116 26-2. فتنه در حالی که گاوی بر پشت حمل می‌کند از پله‌ها بالا می‌رود، خمسه نظامی، شیراز، 892 ه.ق
- 117 1-3. به بندکشیدن ضحاک، شاهنامه طهماسبی، منسوب به سلطان محمد، مکتب تبریز صفوی
- 118 2-3. حمله اژدهای موسی به خدمتکار و جادوگران موسی، قصص الانبیاء اثر آقا رضا، مکتب اصفهان، سده یازدهم ه.ق
- 119 3-3. جرج قدیس اژدها را می‌کشد، کنده کاری روی عاج، 1680-1720 میلادی
- 119 4-3. جامه امپراطور، سلسله چینگ، چین، قرن هفدهم میلادی
- 120 5-3. نقش اژدها بر دروازه ایشتار، بابل، 600 ق.م
- 120 6-3. اژدهای نقش شده بر کوزه‌ی سفالی دوره ی نوسنگی، چین
- 121 7-3. نقش سیمرغ، بشقاب سیمین، دوره ساسانی
- 121 8-3. نقش سیمرغ، پارچه ابریشمین، دوره ساسانی، سده اول تا دوم میلادی
- 122 9-3. نقش سیمرغ، بشقاب سیمین، دوره ساسانی
- 122 10-3. نقش اژدها بر کاشی، خرابه های کاخ آباقاخان، دوره ایلخانی
- 123 11-3. کاسه منقوش زیر لعابی، سده ی نهم یا دهم ه.ق
- 123 12-3. شمعدان برنجی با دسته های اژدها، ایران یا ماوراء النهر، سده نهم ه.ق
- 123 13-3. پارچ برنجی با دسته اژدها، ایران، سده یازدهم ه.ق
- 124 14-3. نجوم و صور فلکی، برگی از مونس الاحرار بدر جاجرمی، سده هشتم ه.ق
- 125 15-3. نبرد بهرام‌گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب شیراز، سده هشتم ه.ق
- 126 16-3. نبرد بهرام‌گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب شیراز، سده هشتم ه.ق
- 127 17-3. کاسه سفالی نقاشی زیر لعاب، سده نهم ه.ق

- 127 3-18. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب شیراز، سده هشتم ه.ق
- 128 3-19. چینی آبی و سفید، چین، 68-1300 میلادی
- 128 3-20. نبرد گشتاسب با اژدها، شاهنامه فردوسی، سده 11 ه.ق
- 129 3-21. نبرد گشتاسب با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب اصفهان، سده یازدهم ه.ق
- 130 3-22. نبرد اسفندیار با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب تبریز صفوی، سده دهم ه.ق
- 130 3-23. قالی ترنجی با منظره و حیوان، سده دهم ه.ق
- 131 3-24. گرفت و گیر شیر و اژدها، رقم محمد باقر، سده یازدهم ه.ق
- 131 3-25. گرفت و گیر شیر و اژدها، رقم رضا عباسی، سده یازدهم ه.ق.
- 132 3-26. گرفت و گیر شیر و اژدها، نقش برجسته، ایوان تخت مرمر کاخ گلستان، سده سیزدهم ه.ق
- 132 3-27. گرفت و گیر شیر و اژدها، کاشی، ضلع شرقی کاخ گلستان، سده سیزدهم ه.ق.
- 133 3-28. گرفت و گیر سیمرغ و اژدها، مکتب ترکمن، سده نهم ه.ق.
- 133 3-29. گرفت و گیر سیمرغ و اژدها، پارچه ساتن، سده دهم ه.ق
- 134 3-30. نقش اژدها بر حاشیه های کتاب گلستان سعدی، آقا میرک، سده دهم ه.ق
- 134 3-31. بخشی از نگاره قیس به خیمه گاه لیلی می رود. هفت اورنگ جامی، منسوب به مظفر علی، سده دهم ه.ق
- 135 3-32. حمله اژدها به اسب سوار، طرح مرکبی، منسوب به سیاوش بیک، قزوین، سده دهم ه.ق
- 136 3-33. گلیم با ترنج و صحنه های اساطیری ایران، سده یازدهم ه.ق
- 136 3-34. نبرد بهرام گور با اژدها، لوح مفرغی، سده ششم یا هفتم ه.ق
- 137 3-35. شاهزاده قاجاری در گرفت و گیر با اژدها، اثر محمد صادق، سده سیزدهم ه.ق.
- 138 3-36. نبرد گشتاسب با گرگ اژدها وش، شاهنامه فردوسی، سده هشتم ه.ق
- 138 3-37. نبرد اسکندر با اژدهای گاو خوار، شاهنامه فردوسی، سده یازدهم ه.ق
- 139 3-38. فریدون برای آموذن پسرانش به شکل اژدها در می آید، شاهنامه طهماسبی، منسوب به آقا میرک، اواخر سده دهم ه.ق
- 140 5-1. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب ایلخانی، بغداد، اوایل سده هشتم ه.ق
- 141 5-2. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب ایلخانی، بغداد، اوایل سده هشتم ه.ق

- 142 3-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب ایلخانی، بغداد، اوایل سده هشتم ه.ق
- 143 4-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی (دموت)، مکتب تبریز ایلخانی، سده هشتم ه.ق.
- 144 5-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب شیراز، سده هشتم ه.ق
- 145 6-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب شیراز، سده هشتم ه.ق
- 146 7-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی (قوام الدین حسن)، مکتب شیراز، سده هشتم ه.ق
- 147 8-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب شیراز، سده هشتم ه.ق
- 148 9-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب شیراز، سده نهم ه.ق
- 149 10-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب شیراز، سده نهم ه.ق
- 150 11-5. نبرد بهرام گور با اژدها، اثر بهزاد، خمسه نظامی، مکتب هرات، سده نهم ه.ق
- 151 12-5. نبرد بهرام گور با اژدها، اثر بهزاد، خمسه نظامی، مکتب هرات، سده نهم ه.ق
- 152 13-5. نبرد بهرام گور با اژدها، خمسه نظامی، مکتب هرات، حدود سال 905 ه.ق
- 152 14-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، شیوه قزوین، اواخر سده دهم ه.ق
- 153 15-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب صفوی، شیراز، اواخر سده دهم ه.ق
- 154 16-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب صفوی، شیراز، اواخر سده دهم ه.ق
- 155 17-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، مکتب اصفهان، سده یازدهم ه.ق
- 156 18-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، اثر معین مصور، مکتب اصفهان، سده یازدهم ه.ق
- 157 19-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، اثر معین مصور، مکتب اصفهان، سده یازدهم ه.ق
- 158 20-5. نبرد بهرام گور با اژدها، شاهنامه فردوسی، اثر معین مصور، مکتب اصفهان، سده یازدهم ه.ق
- 159 21-5. نبرد بهرام گور با اژدها، خمسه نظامی، اثر محمد زمان، مکتب اصفهان، سده یازدهم ه.ق

فصل اول

مقدمه

(کلیات تحقیق، فرضیه ها، هدفها و ...)

1-1- مقدمه

پیوستگی و رابطه‌ی عمیق نقاشی با ادبیات، از ویژگی‌های اساسی نقاشی ایرانی به شمار می‌آید. نقاشان همواره با الهام از کلام شاعران و عارفان بزرگ، راه به عالم مقصود برده و بدیع‌ترین معانی را به کمک خط و رنگ بیان نموده‌اند. پیوند بی‌واسطه‌ی نقاشی با شعر و بالندگی این شیوه در عرصه هنر کتاب‌آرایی، دلیل دیگری بر نزدیکی عمیق شعر و سخنوری است چنانکه در سده‌های پیشین ارزش نسخه خطی از نظر پرداخت تزئینات و بیش از هر چیز با کیفیت نگاره‌های موجود در کتاب برآورد می‌شد.

ادبیات فارسی و نقاشی ایرانی پیوند درونی و همخوانی ذاتی داشته‌اند. زیرا نگارگر، شاعر و نویسنده ایرانی هر دو بر اساس بینشی یگانه و ذهنیتی مشابه دست به آفرینش می‌زده‌اند. آنان از خلال زیبایی‌های این جهان به عالم ملکوت نظر داشتند. هدفشان دست یافتن به صور مثالی و درک حقایق ازلی بود. آنچه را که می‌توان تصریح کرد این است که ادبیات فارسی و نقاشی ایرانی نه تنها از لحاظ بینشی بلکه از لحاظ زیبایی‌شناسی نیز با یکدیگر ارتباط تنگاتنگ دارند. صور خیال در شعر فارسی و نقاشی ایرانی بر هم منطبق‌اند. نظیر همان توصیف‌های نابی را که شاعران و نویسندگان از عناصر طبیعت، اشیاء و انسان ارائه می‌دهند، در کار نقاشان هم یافت می‌شود.

مهمترین وظیفه نقاشی ایرانی، مصورسازی می‌باشد. نقاشی و کتاب‌آرایی، تصویر بصری از طرح ادبی ارائه می‌داد و وسیله‌ای هنری بود که به فهم سخن یاری می‌رساند. بسیاری از شاهان در دوره خود کارگاه‌های هنری برپا نمودند و با حمایت از هنرمندان، آنان را به کتاب‌آرایی نسخ خطی تشویق می‌کردند. کهن‌ترین نسخه خطی مصور موجود، نسخه ورقه و گلشاه عیوقی مربوط به سده‌های ششم و هفتم هجری است. اما معروفترین و رایج‌ترین کتاب‌هایی که در این کارگاهها مصور می‌شد، شاهنامه فردوسی و خمسه نظامی می‌باشد. شاهنامه فردوسی به عنوان ادبیات حماسی بازمانده از تاریخ گذشتگان ایران، نزد نگارگران جایگاهی ویژه داشت و مقبول بسیاری از آنان واقع شد. بر اثر ارتباط دراز مدت هنرمندان با شاهنامه و آشنایی آنان با جزئیات و ویژگی‌های اشعار آن، آثار نگارگری به جلوه‌هایی متناسب با بیان حماسی رسیده است. این جلوه را در وجوه مختلف نگاره‌ها می‌توان مشاهده و بررسی کرد. فنون و صنایع ادبی به کار رفته در اشعار و فضایل و رذایل اخلاقی

قهرمانان شاهنامه و همچنین بیان داستان‌هایی همچون نبرد خیر و شر و جاودانگی از مواردی است که معادل تصویری آنها را در نگارگری می‌توان دید.

از جمله داستان‌هایی که اشاره‌ای به جنگجویی و توانایی یکی از شاهان ساسانی دارد، داستان نبرد بهرام‌گور با اژدها می‌باشد. این داستان توسط نظامی نیز تقلید شده است و در هفت‌پیکر با دیدگاه متفاوت، آن را بیان نموده است.

این رساله به بررسی نگاره‌های مربوط به این موضوع و داستان می‌پردازد. در فصل دوم این رساله بهرام در اسطوره و تاریخ و در آثار تصویری مورد بررسی قرار می‌گیرد. ابتدا از بهرام به عنوان ایزد زرتشتی و دارای تجسم‌های چندگانه یاد می‌شود و در نهایت به عنوان شاهی از پادشاهان ساسانی در تاریخ و هنر مورد کنکاش قرار می‌گیرد. در فصل سوم به اژدها پرداخته می‌شود. در این فصل به مفهوم لغوی و نمادین اژدها در فرهنگ فارسی و نیز معرفی او در اسطوره و تاریخ پرداخته می‌شود و از آثار تصویری مربوط به این موجود یاد می‌شود. در فصل چهارم مشخصاً به داستان نبرد بهرام‌گور با اژدها پرداخته می‌شود. در این فصل ابتدا داستان بر اساس نماد بررسی می‌شود و در بخشی دیگر به شرح این داستان در شاهنامه و خمسه نظامی پرداخته خواهد شد. در فصل پنجم به تجزیه و تحلیل نگاره‌های اژدهاکشی بهرام پرداخته می‌شود. در این فصل ضمن بیان ویژگی‌های هر کدام از مکتب‌های ایرانی، چند نگاره اژدهاکشی بهرام بررسی می‌شود. در این قسمت ضمن تطبیق و مقایسه نگاره‌ها به عناصر تصویری شاعر و نقاش نیز توجه می‌شود. در نهایت به نتیجه‌گیری از مطالب پرداخته خواهد شد.

1-2- تعریف مسأله و بیان سوالات اصلی تحقیق

نگارگری در ایران وابستگی کامل به ادبیات کهن دارد به صورتی که با آن عجین شده و نمی‌توان این دو را از هم جدا کرد. شاهنامه فردوسی و خمسه نظامی از جمله کتبی هستند که داستان‌های آنها، موضوع نگارگری ایران شده و در دوره‌های مختلف این کتب مصور شده‌اند. یکی از داستان‌هایی که در دوره‌های مختلف موضوع نگارگری شده است داستان نبرد بهرام‌گور با اژدها می‌باشد. در این تحقیق سعی بر آن است تا چندین نگاره مربوط به نبرد بهرام‌گور با اژدها مورد بررسی قرار گیرد و وجوه مختلف این نگاره‌ها موشکافی شود. با دقت در موضوع و ورود به عرصه‌ی تحقیق این سوالات پیش می‌آید که:

1- چه ارتباطی بین عناصر تصویری نگاره‌های نبرد بهرام‌گور با اژدها و صورخیال در اشعار مربوطه در شاهنامه و خمسه نظامی دارد؟

2- ارتباط بین نگاره‌های نبرد بهرام‌گور با اژدها در فاصله‌ی قرن 8 تا 12 ه.ق چگونه است؟

1-3- سابقه و ضرورت انجام تحقیق

تاکنون در مورد نقاشی ایرانی تحقیقات مفصلی انجام گرفته است که بیشتر به معرفی و ویژگی‌های مکاتب نقاشی و کتب مصور در دوره‌های مختلف مربوط می‌باشد. اما به طور جزئی به نقاشی‌هایی که به داستان‌های شاهنامه و خمسه نظامی مربوط می‌شود، کمتر توجه شده است. درباره‌ی نگاره‌های داستان نبرد بهرام‌گور تاکنون تحقیقی صورت نگرفته است لذا ضرورت ایجاد می‌کند تا به این قبیل موضوعات توجه بیشتری صورت گیرد.

1-4- فرضیه‌ها

1- به تناسب تحولات زیبایی‌شناسی در مکاتب نگارگری، موضوع "نبرد بهرام‌گور با اژدها" دچار تحولات تدریجی شده است.

2- ارزش‌های نمادین بهرام‌گور به عنوان نماد خیر و اژدها به عنوان نماد شر در مقایسه با تحولات اجتماعی قابل بررسی است.

1-5- هدفها

1- معرفی و بسط داستانهای کهن ایرانی

2- کشف ویژگی‌های برخی عناصر همچون اژدها در دوره‌های مختلف

1-6- روش انجام تحقیق

روش انجام تحقیق به صورت توصیفی-تحلیلی و مطالعات کتابخانه‌ای می‌باشد. گردآوری اطلاعات نیز به شیوه کتابخانه‌ای می‌باشد.

فصل دوم

بہرام

2-1- بهرام در اسطوره و تاریخ

« واژه‌ی بهرام در اوستا به صورت ورثرغن¹، در پهلوی ورهران، در ادبیات مزدیسنا وهرام، و در بُنْدَهَشْن به شکل واهرام آمده است و معنی آن در پارسی فتح و پیروزی است. این نام، اصلاً تحول یافته‌ی واژه‌ی ورترهن² (کشنده‌ی ورتره) و لقب دو تن از ایزدان بزرگ است: یکی ایندرا³، که خود ذاتاً بزرگترین دشمن ورتره⁴ (اژدهای خشکی) به حساب می‌آید و دیگری بهرام، که نام او اساساً تحول یافته‌ی همین صفت است» (یاحقی، 1369: 132-33).

در اسطوره‌شناسی ایران بهرام بر هر گونه بدی پیروز می‌شود. او فرشته‌ی پیروزی، فتح و نصرت و زاده‌ی آتش است. آتش بهرام یا آتشکده‌ی بهرام یکی از هفت آتشکده‌ی ایران در زمان ساسانیان است. «در زمان پادشاهان ساسانی، آتش اصلی امپراتوری، آتشی که هرگز خاموش نمی‌شد، آتشی که همه مشعل‌های مقدس دیگر را با آن شعله‌ور می‌ساختند، آتش بهرام، آتش پیروز، نام گرفت» (بری، 1385: 92).

بهرام یکی از مهمترین ایزدان زرتشتی است که به بهترین سلاح مسلح است. او ایزدی است که به شکل تندباد، گاو نر، اسب سفید، شتربارکش، گراز و جوانی در سن آرمانی (پانزده ساله)، پرنده و دیگر موجودات در می‌آید.

دو تجسم از بهرام در نزد ایرانیان باستان بسیار مشهور است. این دو یکی به شکل پرنده‌ای بزرگ و دیگری به شکل گراز می‌باشد. بهرام در یکی از هیأت‌های خود به همراه میترا به شکل گراز است که این تصویر نیز نمادی از نیروی پیشتاز پیروزی است (هینلز، 1385: 88).

ورثرغن یا بهرام بر خلاف همانند هندی خود، ایندرا، اسطوره‌ای است که در آن سخن از غلبه او بر غول یا اژدها است. «بهرام بر بدکنشی آدمیان و دیوان، غالب و نادرستان و بدکاران را گرفتار کیفر می‌سازد. در توانمندی، او نیرومندترین، در پیروزی، پیروزمندترین و در شکوه و فره او باشکوه‌ترین است. اگر او را به درستی قربانی دهند، قربانی دهنده را در زندگی و نبرد، پیروزی می‌بخشد. اگر به درستی نیایش شود سپاه دشمن و طاعون و بیماری را یارای وارد شدن به سرزمین‌های آریایی نیست؛ بدین سان بهرام نماینده‌ی نیروی مقاومت ناپذیر و در اصل بهرام (خدای جنگ و یا) خدایی جنگجو است» (همان، 83).

بهرام، محبوب سربازان و هموردان است. اوست که قوت قلب سربازان می‌باشد. به هنگام نبرد به او متوسل می‌شوند و او را می‌خوانند و نصرت را از او می‌خواهند. «گرچه نیروی اعطایی بهرام به آریاییها به حدی است که آنان تمام دشمنان خود را ناتوان می‌کنند، ولی قدرت و توانایی بهرام تنها به جنگ و پیروزی محدود نمی‌شود، بلکه صفات و ویژگی‌هایی چون مردانگی، توانایی جسمی و سلامت نیز دارد که سیمای او را پیچیده‌تر می‌کند» (غلامی‌نژاد، 1386: 118).

ایزد بهرام، به این دلیل که همواره درفش پیروزی در دست دارد در زمان ساسانیان بسیار مورد توجه شاهان قرار می‌گیرد. چندین شاه ساسانی نام او را زینبندی خود می‌دانند و هیات‌های او را در کردار شاهانه ترسیم می‌کنند، زیرا تنها اوست (بهرام) که بر نیروهای بد، دشمنان، دیوان و جانوران غلبه می‌کند. واژه‌ی بهرام در برهان قاطع به معانی دیگری نیز آمده است. او فرشته‌ای است که از مردم مسافر محافظت می‌کند. همچنین نام سیاره‌ای است که آن را مریخ می‌نامند و نیز نام روز بیستم از هر ماه شمسی می‌باشد. زرتشتیان روز بیستم هر ماه را جشن می‌گیرند و به نیایشگاه آتش بهرام می‌روند و معتقدند که نگهبانی آن به ایزد بهرام سپرده شده است.

بهرام (440-420م) همچنین نام یکی از پادشاهان بنام دوره ساسانی بوده است. او فرزند یزدگرد اول (420-399م) می‌باشد که در خوشنامی و نیک‌خواهی شهره‌ی دوران بوده است. در بسیاری از منابع اسلامی چون تاریخ یعقوبی، تاریخ طبری و حتی در متن‌های پهلوی از او به بهرام گور یاد می‌کنند. ثعالبی در شاهنامه‌ی خود شعری را از قول ابن‌خردادبه به بهرام نسبت می‌دهد که این لقب در آن ذکر شده است:

منم آن شیر شله منم آن ببر یله منم آن بهرام گور منم آن بوجبله

(ثعالبی، 1385: 265)

محمد عوفی در جوامع‌الحکایات علت نامگذاری او به بهرام‌گور را این چنین شرح می‌دهد: «روزی با نعمان منذر⁵ به شکار رفته بود. شیری را دیدند در راه که با گوری فرو شده بود⁶ و می‌خواست گور را بکشد. چون چشم بهرام بر وی افتاد تیری بگشاد، چنانکه از پشت شیر در رفت و از شکم گور بیرون آمد و در زمین سخت شد و هم شیر و هم گور هر دو بیافتادند و بمردند. نعمان چون آن زخم تیر بدید بر دست و بازوی وی آفرین کرد و بر آن ساعد مساعد ثنای بسیار گفت» (عوفی، 1372: 6-65). و نیز در تاریخ بلعمی آمده است که: «بهرام تیر از کمان بگشاد و بر پشت شیر زد، از شکم بیرون آورد و به پشت خر گور اندر شد و به شکم او بیرون آمد. و تیر به زمین اندر شد تا نیمه و یک ساعت همی لرزید و گور و شیر هر دو بیفتادند و بمردند... و

آن روز او را بهرام‌گور نام کردند» (بلعمی، 1368: 30-129). «او را بهرام‌گور می‌گفتند به سبب آنکه پیوسته شکار گور خر کردی» (خلف تبریزی، 1357: 324). اما استاد زرین‌کوب در کتاب تاریخ مردم ایران می‌گوید، دلیلی که موجب شهرت بهرام به این نام شده است، شباهت احوال وی به گورخر است در چالاک‌ی و عشق به بیابان.

زندگی بهرام از تولد تا مرگ، فراز و نشیب‌ها و جزئیاتی دارد که در طول سال‌ها رنگ افسانه به خود گرفته است. بیان مختصری از زندگی او در اینجا لازم دیده می‌شود.

«بهرام پسر یزدگرد یکم ... در آغاز سال هشتم پادشاهی یزدگرد یکم در هرمز روز (نام نخستین روز از هر ماه ایرانی) از فروردین ماه دیده به جهان گشود و یزدگرد نامش را بهرام نهاد» (شهیدی، 1377: 165).

همانگه پدر کرد بهرام نام از آن کودک خرد شد شادکام

(فردوسی، 1384: 439)

ستاره‌شناسان پیش‌بینی کردند که او شاهی دلیر و توانا خواهد شد. یزدگرد پادشاهی است بدکار لذا دانایان و بزرگان کشور از ترس اینکه او نیز همچون پدر بدی را پیشه کند از یزدگرد خواستار شدند تا فرزند را به خردمندان بسپارد و یزدگرد نیز موافقت نمود. شگفت آنکه این روایت به گونه‌ای بسیار متفاوت در کتاب‌های دیگر آورده شده است.

محمد عوفی در کتابش می‌نویسد: «گویند یزدگرد (یزدگرد) را هر فرزندی که بیامدی نزیستی و او از آن می‌رنجید. تا او را پسری آمد متناسب اطراف، خوب شمایل، که آثار بزرگی در جبین او پیدا بود. مخایل⁷ شهریاری در حرکات و سکنات او ظاهر. از بیم آنکه نباید که او نیز فوت شود او را به نعمان منذر سپرد که امیر عرب پادشاه حیره بود⁸ - و آن شهری است از شهرهای عراق در پیش کوفه و به خوشی آب و هوا مخصوص - بفرمود تا او را آنجا برد و بپرورد» (عوفی، 1372: 64).

بلعمی نیز این چنین نقل می‌کند: «یزدگرد ائیم هر فرزندی که او را بیامدی بمردی. ... باز به آخر او را پسری آمد که پس از او ملک بود و او را بهرام نام کردند و تدبیر کرد که این را از شهر عجم به شهر دیگر باید فرستادن ... و کس فرستاد و ملک عرب را بخواند از حیره و بادیه، ... نعمان بهرام را بستد و به حیره برد» (بلعمی، 1385: 43-64).

نعمان برای بهرام دو قصر بسیار زیبا به نام‌های سدیر و خورنق بنا می‌کند. وصف این کاخ‌ها خصوصاً خورنق بسیار شگفت است. نظامی در هفت‌پیکر مفصل به آن پرداخته است. بهرام در آنجا بزرگ و در شجاعت نمونه و